

5. Makeenko I. *Leksiko-semanticheskaya struktura sistem cvetooboznacheniya v russkom i anglijskom yazy'kax : uchebno-metod. posobie*, Saratov, Izd-vo Sarat. un-ta, 2001, 52 p.
6. Ryl'skyi M. T. *Tvory v 10 tomakh*, Kyiv, 1960, Part.1, 355 p.
7. *Slovnnyk symvoliv kultury Ukrainy*, Kyiv, Milenium, 2002, 260 p.
8. Frumkina R. *Cvet, smy'sl, sxodstvo (aspekt psixolinguvisticheskogo analiza)*, Moscow, Nauka, 1984, 176 p.

Summary

Valentyna Myroniuk

Poetics of Colour in Maksym Ryl'skyi's Poems

The article deals with semantical peculiarities of Maksym Ryl'sky's colourful works. The meaning and functions of colourful images in the formation of individual style of the writer is analyzed.

Key words: colour, colour pattern, colouristic associations, semantics of colours, colourful palette.

Дата надходження статті: «18» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «02» квітня 2015 р.

УДК УДК 821.161.2-94 (045)

ІННА НІКІТОВА,

викладач

(м.Хмельницький)

Літературна епоха і людина в спогадах Олександра Смотрича

У статті вперше в українському літературознавстві проаналізовано тріаду статей-спогадів О.Смотрича, в яких оприявнюється проблема становлення газети «Українське слово» (Київ) воєнної пори. Спогади доповнюють реєстр художньої мемуаристики, в якій відтворено образ українських письменників, колег по перу, чие життя обірвалося в період війни, інших - на вимушеній еміграції. Доведено, що в лапідарних спогадах О.Смотрича авторське «Я» не виставлено на перший план, воно прочитується через внутрішній світ мемуариста, який бачив події і факти на власні очі, їх пережив, вистраждав, роками зберігав у пам'яті і лише на схилі літ доніс до читачів реальні картини українського літературного життя початку 40-х років минулого століття.

Ключові слова: спогади, літературні мемуари, «Українське слово», письменники, фактографічність, художнє моделювання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Творчість діаспорного письменника Олександра Івановича Смотрича (1922-2011) ще недостатньо вивчена. Залишаються поза науковою рефлексією його п'єса «Син» (складається із п'яти дій (сцен), в якій беруть участь п'ять дійових осіб), листування та спогади. Щоденника письменник не вів. Та й до спогадів не звертався. Лише, коли йому сповнилося понад вісімдесят літ, вирішив згадати молоді літа, що припали на Другу світову війну, оформивши мемуари у вигляді трьох статей. Проблематика їх полягає в тому, що міні-спогади ще не здобулися на окреме дослідження, а отже, становлять чималий інтерес читачів, дослідників творчості українського письменника, який мешкав на хуторі за 20 км від містечка Фергус (провінція Онтаріо) і за 100 км від Торонто.

Формування цілей статті... Мета нашої публікації – розкрити характеристику О.Смотричем літературного процесу та творення ним творчого портрета українських письменників, культурних діячів періоду Другої світової війни, ввести в науковий обіг маловідомі факти творчого колективу газети «Українське слово».

Виклад основного матеріалу... Насамперед треба віддати належне професору В.Мацьку, який доклав максимум зусиль задля повернення в українську літературу О.Смотрича (Справжнє прізвище Флорук-Флоринський), який народився 28 квітня 1922 року в м.Кам'янці-Подільському в родині учителів (батько був директором місцевого кооперативного технікума). В.Мацько налагодив з письменником двосторонній контакт і на свою адресу одержав друковані на машинці прозові [4] та поетичні твори [5], які побачили світ у Хмельницькому з передмовою упорядника. Уже після смерті О.Смотрича його дружина Ніна Флорук (Данильців) надіслала тріадні спогади, деякі листи, що й стали предметом нашого дослідження.

Молодий автор потрапив у колектив «Українського слова» тому, що його мама Софія Францівна (дівоче прізвище Касперович) з першого дня працювала в редакції газети друкаркою, за що «дістала квартиру в будинку «Комуніст», де до війни мешкала газетна та журнальна партійна еліта. Квартира складалася з двох кімнат, окремої кухні і окремої вбиральні. Розкіш

неймовірна! І, звичайно, зручність». Для хлопця, який хворів на туберкульоз, певна, річ це здавалось розкішшю. Але така розкіш тривала недовго. Тираж газети сягав 50 000 примірників, але за націоналістично-самостійницький напрям друкованого органу редакторів було фізично знищено, до керівництва редакції прийшли проницькі сили, на зразок Костя Штепи та Володимира Дудіна, недавніх науковців Київського університету.

У статті «Моя сусідка Олена Теліга (осінь 1941 р. – зима 1942 р.)» О.Смотрич розповідає про роботу кореспондента літературно-мистецького відділу газети «Українське слово» і про зустрічі з Оленою Телігою, зображає словесний портрет, що залишився у його пам'яті з воєнної пори: «Олена Теліга, років тридцяти п'яти жінка, все ще по-дівочому струнка, з вогником насмішкватості в очах, в темному добре припасованому костюмі – була саме такою, якою, як здавалося мені, мусить бути елегантна європейська (!) молода ще пані» [6]. В цьому реченні спостережливі, по-перше, найхарактерніші риси інтелігентності поетеси, яка привезла до Києва європейський стиль не лише зовнішності, а й роботи над словом, по друге, побудова речення (як і в цілому спогадів) вказує на стилістичну довершеність, стилістичну дбайливість, легкість й водночас живий ритм оповіді.

Від зовнішнього портрета автор переходить до суспільно-політичної атмосфери, що панувала в редакції «Українського слова» і в якій доводилося творчо працювати письменникам. Як редактора «Літаврів», О.Телігу пригадує в той час, «коли в кабінеті головного редактора сидів недоброї пам'яті проф. К. Штепа, коли замість «Українського слова» було т.зв. «Нове українське слово», в якому oprіч назви майже нічого не було українського, коли в стінах редакції запанувала виключно російська мова, коли більше ніхто не вірив чуткам, що відповідального редактора «Українського слова» Івана Рогача разом з його товаришами було екстренно викликано до Берліна, мало не на переговори в справі створення українського уряду». Вічна тема війни і миру постає у спогадах ветерана, як іронія долі, бо ж йому довелося працювати в самісінькому пеклі й дивом вдалося врятуватися тим, що К.Штепа звільнив з роботи. Сам письменник пояснив це таким чином: «Бракувало досвіду газетної роботи, і мені Штепа сказав: «Ми тебе звільняємо» [2, с.36].

Прикметно, що мемуарист описує картини доби німецько-фашистської окупації Києва і людини в цьому просторі без перебільшення, без прикрас. Він внутрішньо співчуває тим патріотам-підпільникам, які прагнули Україні волі, які намагалися її бачити справді українською, але нічого з цього патріотичного чину не виходило. Тоді О.Смотрич запропонував О.Телізі покинути Київ: «Тікайте, їдьте зі мною до Кам'янця». Але вона не пристала на мою пропозицію» [2, с.36]. Невизначено Смотрич згадує про подальшу долю І.Рогача, він не підтверджує і не спростовує думку У.Самчука, який ситуацію, що склалася довкола газети «Українське слово», описує таким чином: «...німцям ця редакція аж ніяк не до смаку і вони хотіли б передати її в руки якимсь безличним типам проросійського наставлення, з наміром викликати між нами й росіянами антагонізм. За гаслом «діли і пануй» [5, с. 82]. Проте чіткіше О.Смотрич змодельовує творчу атмосферу редакції, яка з приходом до керівництва історика К.Штепи займає профашистську позицію, заявивши: «Я не зроблю нічого, що могло б засмутити визволителів» [8, с. 291]. К. Штепа і В. Дудін господарювали в редакції, як хотіли. Насамперед вони запропонували змінити тематику «Літаврів», проте Олена Теліга відмовилася, недовзі видання було ліквідовано, а його редактора 9 лютого 1942 року заарештовано. Однак, як з цим ганебним тавром у своїй біографії жив серед емігрантів К.Штепа, нам невідомо.

Автор спогадів увиразнює проблему людини, причому ця проблема є актуальною не лише в добу воєнних перипетій, а й для цілого століття. «Проблема людини, гуманізму, – пише М. Ткачук, – долі мистецтва – одне із центральних питань в естетиці ХХ століття» [7, с. 325]. Ця проблема хвилювала й О. Смотрича, який був надзвичайно чутливим до філософського осмислення світу і людини в ньому. Проблема людини мемуарист показує в кризовий період воєнної хуртовини, коли патріоти, які повернулися із-за кордону, повірили ворогові у їхню лояльність до національного питання. Це була чи не основна стратегічна помилка.

Зі спогадів вперше в історії української літератури дізнаємось про синтез національно-культурних поглядів поетеси, її ставлення до історичних постатей. Працюючи у стінах редакції на Бульварно-Кудрявській вулиці, 19-річний О.Смотрич був спантеличений, бо «Олена Теліга, в товаристві з поетом Євгеном Яворівським вперше завітала до «моєї» кімнати і трохи здивувалася, коли побачила імпозантних розмірів гіпсову статую «найулюбленішого поета всіх народів Радянського Союзу» Александра Пушкіна, що височіла поміж давно немитими вікнами. Олена Теліга усміхнулася і сказала, що вона не бачить, чому б ми не могли мати Пушкіна в своїй державі. «Чому б ні! Але в своїй!» – з притиском додала вона». Письменниця постійно працювала над собою, трудилася невтомно задля української справи, яку не схвалювали нові господарі, і, за свідченням О.Смотрича, вона вирішила піти до них й сказати, мовляв, «за те, що визволили нас – ми вдячні, але кланяться і вилизувати вам чоботи ми ніколи не будемо!». В неї шаріли щокі і мені

здавалося, що в неї підвищена температура. Мені, а я бачив, що і Яворівському, було моторошно й страшно за неї.

Її рішення здавалося самопосвятою. Її самопосвята – самовбивчою...». Правдиві свідчення з уст письменника лунають вперше, ніхто з мемуаристів, тих, хто знав і писав про поетесу, нічого подібного не говорив. Від себе додамо, що її патріотичне одкровення перед ворогом стало не лише самопосвятою, а й самоспаленням в ім'я України.

У «Спогадах кореспондента» літературний портрет І. Рогача та інших колег по перу метафоричними засобами змалював таким словесним малюнком: «Блискуче пенсне на рожевому добре поголеному обличчі, акуратно попросований темний костюм, навіть його трохи кремезна, трохи гордовита постава – відрізняла ред. Рогача від покликаних до його кабінету... Піднісни догори руку, він вказував на портрети Петлюри і Коновальця, що висіли в темних рамах над вхідними дверима до кабінету і закликав: «Не посоромімо їхніх імен! Будьмо вірними їхнім заповітам! Ми завжди, як ніхто, відповідальні, і так, чи інакше будемо відповідати перед історією!». Такими мені запам'яталися його схвильовані слова».

Працюючи в літературно-мистецькому відділі «Українського слова», куди сходилася чи не вся інтелігенція Києва, О.Смотрич, з притаманним йому літературним хистом і стилем, залишив метафоричні портрети письменників Юрія Будяка, В. Волянського (В.Мартинця), Д.Гуменної, Софії Тобілевич, М. Ситника, Д. Гуменної. Літературне життя хоч і не вирувало, але зустрічі були цікавими: «З більш відомих відвідувачів пригадую – у довгій чорній хустці Докію Гуменну, як мені здалося, на смерть переляканого Юр. Будяка, стару Софію Тобілевич, що принесла декілька зшитків спогадів про свого знаменитого чоловіка і не заставши ред. Дніпрова, вирішила переконувати мене, що я, будучи «таким молоденьким» не маю і мати не можу зеленого поняття, ким був її чоловік...».

Молодий поет Михайло Ситник редагував літературний додаток до газети. Вихвалявся тим, що його твори читав сам В.Сосюра і благословив їх у світ. Але «приїзд до Києва поетеси Олени Теліги для Ситника не був приємною оказією. Замість редагованого ним додатка мала почати виходити окрема літературна газета – вимріяні Оленою Телігою в Празі «Літаври». Ситник, згірклий та ображений, за домовленістю з друкарнею погрузив дещо із застарілого друкарського начиння на старий сільський віз і возом поїхав до свого рідного Василькова, де незабаром надрукував свою першу збірку поезій і успішно редагував місцеву газетку». Свідчення О.Смотрича підтверджуються, бо на початку березня 1942 року справді вийшла у світ газета «Васильківські вісті», редактором якої зазначено М.Ситника [1].

Нарешті треті «Короткі спогади «відповідального секретаря» розкривають епізодично роботу «Нового українського слова» за редагуванням К.Штепи, який писав статті російською мовою, що їх перекладала українською дитяча поетеса Ніна Калюжна (1912 р.н.) і яка в співавторстві написала довжелезну поему «За що ми дякуємо тобі, Німеччино». Заввідділом літературознавець Борис Якубський лише дивувався, що в родині більшовика могло «щось таке» народитися. Про Б. Якубського на все життя залишилися найсвітліші спогади, тому із серця О. Смотрич виписав рядки: «Штепа назначив її (Калюжну. – І.Н.) на моє місце «відповідального секретаря», і згірченому Борисові Володимировичу довелося «волею-неволею» змиритися.

На прощання Борис Володимирович написав мені рекомендацію. Таких дифірамбів, як в тій рекомендації, мені ніхто ніколи не співав – ні до, ні після! І досі бережу її».

З перших уст постає картина творення газети «Українське слово», моральний клімат, що панував у редакції, руйнування запланованого ще в Празі українськими націоналістами романтично-патріотичного піднесення на окупованій території. Зі спогадів постає невтішна картина: менше було тріумфу, а більше поразок, бо нові господарі, образно кажучи, були переконані, що два націоналізми в одній хаті вжитися не зможуть.

Висновки... Таким чином, в процесі уважного рецептивного дослідження, приходимо до наступних висновків:

1. «Жмут» спогадів О. Смотрича, оформлених у вигляді окремих статей, доповнює реєстр тих публікацій, в яких оприявлено образ патріотки, відомої поетеси Олени Теліги. Автор не копіює попередників, а викладає матеріал нестандартно, просто, в деталях через подієвість. Автор мемуарної прози для майбутніх поколінь залишив свою версію літературного портрета О.Теліги, яка мала власну точку зору на події, факти і явища, навіть з тими, з ким прийшла до Києва, по змозі трималася осторонь. Очевидно, її більше цікавила література, ніж мистецтво війни, військових операцій. Відчула підміну, розходження думки зі справою, коли помітила, що замість редактора «Українського слова», що ним мав бути У.Самчук, у кріслі опинився І.Рогач. Тому й захопилася виданням «Літаврів» як майбутнього центрального органу спілки українських письменників.

2. У спогадах епізодично зображено безперешкодний вхід гітлерівців до Києва («два-три дні погриміло»), заторкнуто силуети-образи культурних діячів О. Лисенка, В. Волянського, К. Дніпрова, О. Музиченка, І.Рогача, Д.Гуменної, С.Тобілевич, Н. Калюжної, М. Ситника, постатей нині призабутих. Вперше описано в подробицях про вбивство Д. Ревуцького із застосуванням алюзій, що вказують на причетність окупантів до його трагічної смерті.

3. В лапідарних спогадах О.Смотрича авторське «Я» не виставлено на перший план, воно прочитується через внутрішній світ мемуариста, який бачив події і факти на власні очі, їх пережив, вистраждав, роками зберігав у пам'яті і лише на схилі літ доніс до читачів реальні картини українського літературного життя початку 40-х років минулого століття, розкрив нові, маловідомі факти, що про них його попередники якщо й згадували, то лише через зображення суб'єктивного світу речей.

4. Фактографічність спогадів письменника стає задокументованою і слугуватиме важливою інформацією, ілюстрацією київського періоду буття письменника (невтішної доби гітлерівської окупації), який передовсім намагався показати спробу українців засобами художнього і публіцистичного слова налагодити більш-менш національно-культурне життя. Замість епіграфа, автор спогадів вважав подати застереження: «Писатиму лише про те, що чув та бачив, а не про те, що і без мене усі знають». Отож, сподіваємось, що реальні картини, оприявлені в статтях-спогадах (друкуємо нижче) учасника й очевидця становлення газети «Українське слово», сприятимуть дослідникам, які звертаються до історичної ретроспекції, об'єктивно інтерпретувати проблеми зображення літературно-мистецьких, суспільних процесів минулої воєнної пори.

Список використаних джерел і літератури:

1. Васильківські вісті. – 1942, 4 берез. – С.1.
2. Нікітова І. Літературний портрет письменника в листах та діалозі / Інна Нікітова // Філологічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. В.П. Мацько. – Хмельницький : ХГПА, 2015. – Вип.1. – С. 34-37.
3. Самчук У. На коні вороному: спомини і враження / Улас Самчук. – 2-ге вид. – Вінніпег : Вид. тов-ва «Волинь», 1990. – 360 с.
4. Смотрич Олександр. Подорож у країну ночі: [новели, оповідання] / Олександр Смотрич. – Хмельницький : «Просвіта», 2010. – 288 с.
5. Смотрич Олександр. Скупі вірші. / Олександр Смотрич. – Хмельницький : Видавництво Алли Цюпак, 2011. – 156 с.
6. Спогади О.Смотрича зберігаються в сімейному архіві В.Мацька, саме на це джерело й посилаємось у своєму дослідженні.
7. Ткачук М. Українська література ХХ століття [монографія] / Микола Ткачук. – Тернопіль: Медобори, 2014. – 608 с.
8. Трагічні дні в Києві // Париж Олегові Штулеві : зб. на пошану Олега Штуля-Ждановича. – Париж, 1986. – 360 с.

References:

1. *Vasylkivski visti*, 1942, 4 berez, S.1.
2. Nikitova I. Literaturnyi portret pysmennyka v lystakh ta dialozi, *Filolohichniy dyskurs*, Khmelnytskyi, KhNPA, 2015, Vol.1, pp. 34–37.
3. Samchuk U. *Na koni voronomu: spomyny i vrazhennia*, 2-he vyd., Vinnipeh, Vyd. tov-va «Volyn», 1990, 360 p.
4. Smotrych Oleksandr *Podorozh u krainu nochi: novely, opovidannia*, Khmelnytskyi, Prosvita, 2010, 288 p.
5. Smotrych Oleksander *Skupi virshi*, Khmelnytskyi, Vydavnytstvo Ally Tsiupak, 2011, 156 p.
6. Spohady O.Smotrycha zberihaiutsia v simeinomu arkhivi V.Matska, same na tse dzherelo u posylaiemos u svoiemu doslidzhenni.
7. Tkachuk M. *Ukrainska literatura XX stolittia*, Ternopil, Medobory, 2014, 608 p.
8. Trahichni dni v Kyievi, *Paryzh Olehovi Shtulevi : zb. na poshanu Oleha Shtulia-Zhdanovycha*, Paryzh, 1986, 360 p.

Спогади кореспондента

*Писатиму лише про те, що чув та бачив,
а не про те, що і без мене усі знають.*

Війна заскочила мене, дев'ятнадцятилітнього, в «Сосновці», санаторії неподалеку Черкас. Там я дихав сосновим повітрям, мав сяке-таке харчування, діставав пневмоторакс, тобто вдювання і безнадійно сподівався видужати.

Потрохи затяжній у военний час подорожі, пароплавам до Києва, я опинився в місті обліпленому смугами газетного паперу. Навіть всі три вікна нашого непринадного помешкання були навхрест обліплені смугами паперу, і таким чином були готові до найгіршого – ворожих повітряних атак і бомбардування.

В кінці двору, неподалеку помийної ями, на приказ влади, мешканцями була вирита ще одна, на метри півтора завглибшки яма, що мала бути за бомбосховище. Але все обійшлося без бомбардувань і атак. Десь за Голосієвом два-три дні погриміло, і до міста увійшли німці.

О, я добре пригадую той день, коли одні раділи, інші – плакали, а я – ні в сих, ні в тих, не плакав і не радів. Та життя, як відомо, не стоїть, подібно пам'ятнику, на тому самому місці, і поки я безцільно уболівав за своє здоров'я і мою пропащу молодість, моя заповзятлива мати влаштувалася друкаркою в редакції газети «Українське слово», тоді щойно прибулої із Заходу до Києва.

Більше того! Моя мати дістала квартиру в будинку «Комуніст», де до війни мешкала газетна та журнальна партійна еліта. Квартира складалася з двох кімнат, окремої кухні і окремої вбиральні. Розкіш неймовірна! І, звичайно, зручність.

Я, зрозуміла річ, не забарився перебраться до цього казкового помешкання, і навіть вирішив зажити успіху в журналістиці. Не довго думаючи, я настрочив декілька, не позбавлених національного патріотизму, статейок, на дуже, як мені тоді здавалося, актуальні мистецькі, головним чином музичні теми.

Мати передрукувала статейки на машинці і подала їх на розгляд редакторові літературно-мистецького відділу газети К. Дніпрову, який не тільки почав їх містити на видному місці газети, але й запросив мене бути постійним кореспондентом його відділу. Я, певна річ, згодився.

В просторій кімнаті літературно-мистецького відділу я дістав окремий стіл і зручне крісло. За іншим столом сидів пан Волянський [1], досвідчений журналіст, фейлетоніст, увесь пропахлий махорковим димом. Любязний і мовчазний як і личить гумористу.

Було ще двоє-трьох співробітників відділу, але їхня присутність була така епізодична, що Мені навіть не запам'яталися їхні імена.

Я, неначе вдруге народжений, бігав війною знівченими вулицями замерзлого міста в пошуках цікавих зустрічей з цікавими людьми, тим чи тим боком причетних до літератури і мистецтва. Часом мені щастило, але переважно я вертався з промерзлими до кісток порожніми руками. Я вирішив звернутися до минулого і почав писати популярні статейки присвячені діячам української музики минулого. Дещо з того було передруковано в празькій газеті «Пробоем» і дало привід декому жартувати, мовляв, я «прорубил окно в Европу!». Все ж, було приємно бути передрукованим за кордоном!

Редактор нашого відділу К. Дніпров, вже радянської школи фаховий журналіст і найсимпатичніший чоловік та приємної вдачі редактор, у відділі мав окремий кабінет і мало турбував нас своєю присутністю. В своєму кабінеті він приймав відвідувачів. Переважно поетес, хоч не бракувало і поетів. З більш відомих відвідувачів пригадую – у довгій чорній хустці Докію Гуменну, як мені здалося, на смерть переляканого Юр. Будяка, стару Софію Тобілевич, що принесла декілька зшитків спогадів про свого знаменитого чоловіка і не заставши ред. Дніпрову, вирішила переконувати мене, що я, будучи «таким молоденьким» не маю і мати не можу зеленого поняття, ким був її чоловік...

Невдовзі після мене в холодних стінах редакції з'явився худорлявий Михайло Ситник. З його слів мені стало відомо, що над ним мав шефство «сам» Сосюра, що вони навіть разом якось ходили до лазні, що він, тобто Ситник, має готову до друку збірку поезій, апробовану Сосюрою і ще кимось з відомих, багато друкувався по газетах і журналах, був мало не членом спілки письменників, і мабуть був, коли б не війна. Але була війна, і ред. Дніпров доручив Ситникові редагувати «Літературний додаток» до газети, і Ситник взявся за це нелегке діло з ентузіазмом і тим захопленням, на які здібні лише молоді та наївні.

Приїзд до Києва поетеси Олени Теліги для Ситника не був приємною okazією. Замість редагованого ним додатка мала почати виходити окрема літературна газета – вимріяні Оленою Телігою в Празі «Літаври».

Ситник, згірклий та ображений, за домовленістю з друкарнею погрузив дещо із застарілого друкарського начиння на старий сільський віз і возом поїхав до свого рідного Василькова, де незабаром надрукував свою першу збірку поезій і успішно редагував місцеву газетку.

Кімната, що стала кімнатою «Літаврів» була у сусідстві з кімнатою літературно-мистецького відділу, і це було добре тихе сусідство. Не раз Олена Теліга приходила позичити до писання паперу, чи трохи чорнила, якого їй забракло, чи клею. Все це я мав у шухлядах мого чарівного кореспондентського стола, і я радо всім тим ділився.

Про Олену Телігу я вже писав окремо в моїх спогадах присвячених цій небуденній жінці – «Моя сусідка – Олена Теліга». Можу лише додати, що всі видавничі труднощі і все редагування «Літаврів», що в ті часи було пов'язане майже з постійними перешкодами, Олена Теліга виносила сама, маючи лише невелику поміч молоденької панни Галини Рогальської і поради Євгена Яворівського. І я не завагаюся сказати, що «Літаври» справді були її дитям і здійсненням її найзаповітніших мрій.

На жаль, все, що відбувалося тоді в стінах будинку на Бульварно-Кудрявській бігло із швидкістю кінострічки, і вже тоді все швидко ставало минулим, нещодавно, але минулим. Тим часом атмосфера в глухих до всього стінах редакції з кожним днем ставала важчою і гнітючою.

Цілком несподівано і чималим поспіхом, до кабінету головного редактора було скликано всіх працівників редакції, що розмістилися на спеціально принесених стільцях і напружено чекали. Нічого подібного не ставалося раніше.

Редактор І. Рогач увійшов бічними дверима і стримано, ледь помітно поклонився.

Блискуче пенсне на рожевому добре поголеному обличчі, акуратно попросований темний костюм, навіть його трохи кремезна, трохи гордовита постава – відрізняла ред. Рогача від покликаних до його кабінету.

Сьогодні, звичайно, годі докладно реконструювати звернення Івана Рогача до присутніх, звернення, що скидалося на проповідь, сповнену апелюванням до сумління, людської гідності і понад усе національної честі і обов'язку.

Піднісши догори руку, він вказував на портрети Петлюри і Коновальця, що висіли в темних рамах над вхідними дверима до кабінету і закликав: «не посоромімо їхніх імен! Будьмо вірними їхнім заповітам! Ми завжди, як ніхто, відповідальні, і так, чи інакше будемо відповідати перед історією!».

Такими мені запам'яталися його схвильовані слова.

З невиразним почуттям, а може й передчуттям чогось справді загрозливого і недоброго верталися співробітники до своїх столів і обов'язків.

Мені більше не стрічалися мої знайомі «по коридору» – дуже діяльний Швидкий, завжди похмурий студент-випускник університету В.Михальський та інші.

Та якщо досі ще могли бути якісь надії та сподівання на краще, то кількаденна відсутність головного і відповідального редактора Івана Рогача, з одного маху все перекреслювала, і якщо не кінець, то принаймні великі зміни здавалися неминучими.

Ніхто не знав, що саме сталося з ред. І. Рогачем. За одними чутками – він був арештований гестапо разом з кількома його товаришами, які також позникали, за іншими чутками – їх усіх було викликано до Берліна, мало не в справі формування українського уряду, в що мало хто вірив.

Не знала, що сталося з І. Рогачем і його секретарка, Олена Морозова. Вродлива і дуже діловита, тепер, здавалося, ще більш діяльна, заспокоювала знервовану редакційну публіку і спокійно дивилася за своїми наманікюренними нігтями.

В дещо притихлому від звичайного редакційного гамору коридорі все частіше можна було бачити низькорослого і рухливого Владіміра

Дудіна, доцента Київського університету і в редакції «Українського слова» завідувача відділу іноземної інформації, який зумів втертися в довір'я редакційного проводу і грав помітну роль в адміністрації «Народного видавництва». Тепер ця роль здавалася всеосяжною. Бігаючи коридорами редакції із списками в руках, та зазираючи до редакційних напівпорожніх кімнат, він щось занотовував та підраховував.

Досить швидко все з'ясувалося – до редакції була спроваджена група професорів, доцентів і навіть інструкторів Київського університету на чолі з професором недоброї пам'яті Штепою, який на думку багатьох старих киян грав якусь роль в тяжкій долі Михайла Грушевського, Катрі Грушевської та інших. Але нічого конкретного.

Бувши назначеним головним редактором т. зв. «Нового українського слова», Штепа, опріч кабінету, дістав у своє розпорядження ту саму секретарку, згадану вже, Олену Морозову, в тому ж передпокої.

Невдовзі замість Теліжиних «Літаврів» появилася Дудінський російський тижневик.

В брудних стінах будинку на Бульварно-Кудрявській остаточно запанували нудьга і російська мова. Майже зовсім, як у «хорошіє» довоєнні часи.

Січень, 2006 р.

* * *

Моя сусідка Олена Теліга (осінь 1941 р. - зима 1942 р.)

Кімната літературно-мистецького відділу газети «Українське слово», в якій я мав стіл і зручне крісло постійного кореспондента, була поруч з кімнатою, де Олена Теліга редагувала свої «Літаври». Отож, будучи такими близькими сусідами, ми швидко познайомилися.

Олена Теліга, років тридцяти п'яти жінка, все ще по-дівочому струнка, з вогником насмішкватості в очах, в темному добре припасованому костюмі – була саме такою, якою, як здавалося мені, мусить бути елегантна європейська (!) молода ще пані.

Я не знав – ані де вона мешкає, ані з ким приятелює, чи зустрічається. Коротко – я знав її лише в холодних стінах будинку редакції на Бульварно-Кудрявській. За одним винятком, коли я зустрів її в товаристві молодої панни, Галини Рогальської, на Шевченківському бульварі і поінформував їх про жахне вбивство старого, напівспаралізованого Дмитра Миколаевича Ревуцького [2], за яке щойно стало відомо в редакції.

«Це вони хочуть нас усіх залякати!», – вислухавши мене, сказала Олена Теліга.

Важко сказати, кого саме вона мала на увазі кажучи «вони» – німецьких «визволителів», радянську агентуру, чи все ще дуже живучу російську білогвардійщину?.. Справді важко сказати, бо це вже був час, коли в кабінеті головного редактора сидів недоброї пам'яті проф. К. Штепа, коли замість «Українського слова» було т.зв. «Нове українське слово», в якому опріч назви майже нічого не було українського, коли в стінах редакції запанувала виключно російська мова, коли більше ніхто не вірив чуткам, що відповідального редактора «Українського слова» Івана Рогача разом з його товаришами було екстрено викликано до Берліна, мало не на переговори в справі створення українського уряду.

А лиш декілька місяців тому, Олена Теліга, в товаристві з поетом Євгеном Яворівським вперше завітала до «моєї» кімнати і трохи здивувалася, коли побачила імпозантних розмірів гіпсову статую «найулюбленішого поета всіх народів Радянського Союзу» Александра Пушкіна, що височіла поміж давно немитими вікнами. Олена Теліга усміхнулася і сказала, що вона не бачить, чому б ми не могли мати Пушкіна в своїй державі. «Чому б ні! Але в своїй!» - з притиском додала вона.

Моя роль в «Літаврах», на прохання пані Олени, полягала в постачанні тоді скупої на події мистецької хроніки, інформації про

напіврозкрадені музеї, майже неіснуючі театри, концерти і тому подібне, і фактично зводилася до нуля. Пані Олені здавалося, що я в компанії моєї симпатії, дівчини з перекладницького відділу газети, подібний до білого ведмеда, а моя симпатія – до чорної пантери. «Білий ведмідь і чорна пантера! Так як у Винниченка!» – жартувала вона.

Пані Олена любила жарти і любила жартувати. Проте, я не думаю, що перебування Олени Теліги в Києві, про який вона стільки мріяла і перемріяла в Празі, було завжди приемним та щасливим. Звичайно, вона раділа, коли ранком, по дорозі до редакції побачила в кіоску на продаж перше число «її Літаврів» і сама купила примірник, як вона казала, «на добрий почин». Та разом з тим, кожному кидалася в очі її незалежна позиція супроти відповідального редактора Івана Рогача і невеликої групи довірених, групи до якої Олена Теліга, безперечно, не належала. Поділяючи з ними державницько-творчий патріотизм, не в усьому була з ними згодна, і по змозі трималася осторонь.

Коли адміністрацією редакції для видавничо-редакційної верхівки були запроваджені в окремій кімнаті спеціальні обіди, і на які була «гречно» запрошена Олена Теліга, вона категорично від них відмовилася і продовжувала брати обіди в загальній їдальні, де постійним меню був рідкий суп і скибка не завжди свіжого хліба.

І все ж, я був здивований, коли від пані Олени почув, що Рогача «взагалі тут не мусіло бути!». На мое здивоване – «Хто ж тоді?» – відповіла, як річ абсолютно samozрозумілу – «Улас Самчук! Звичайно!». Я вперше чув це ім'я, і пані Олена оповіла мені, що це відомий письменник, що він, відповідно до виробленого заздалегідь плану, мав стати головним редактором київської газети, але під час їхньої спільної і дуже затяжної подорожі з Праги до Києва Самчук вирішив заїхати на пару днів до Дерманя, що на Волині, відвідати рідні йому місця і там застряг [3].

Та яким би для неї не було несподіваним Самчукове рішення, а може і образливим, воно її не зупинило, вона продовжувала, «як було заплановано».

Так само, коли доля «Літаврів» кожному ставала більш ніж очевидною - вона трималася. І навіть, коли Владімір Дудін зустрів її в коридорі редакції і іронічно галантно запросив її співробітничати в його російському тижневику, що мав виходити, як усім було відомо, замість «Літаврів», пані Олена так само «галантно» йому подякувала. «О, він справді такий галантний!» сміялася вона, оповідаючи про цей інцидент.

На поради все покинути і якомога швидше виїхати з Києва, вона говорила, що вона це радо зробила б, але «хто тоді буде продовжувати розпочату справу?..»

Питання на яке ні я, ні Яворівський, ні інші не мали відповіді.

Того, для мене пам'ятного, дня в кімнаті «Літаврів» я застав – пані Олену, Євгена Яворівського, не було лише панни Галини Рогальської, дівчини, що любила, за свідченням пані Олени, фантазувати, і в присутності якої пані Олена почувала себе менш самотньо.

Не встиг я привітатися, як пані Олена звернулася до мене і сказала, що їй негайно потрібно когось, хто б добре знав німецьку мову, і запиталася, як моя німецька мова, на що я відповів - ніяка, абсолютно ніяка.

«Шкода!» – сказала вона і пояснила, що їй негайно потрібний добрий перекладач, що вона більше не зволікатиме, що вона піде до «них» і скаже – «за те, що визволили нас – ми вдячні, але кланяться і вилизувати вам чоботи ми ніколи не будемо!»

В неї шаріли щоки і мені здавалося, що в неї підвищена температура.

Мені, а я бачив, що й Яворівському [4], було моторошно і страшно за неї. Її рішення здавалося самопосвятою. Її самопосята – самовбивчою...

Мої короткі спогади добігають свого кінця, так само, як тоді, морозного, на диво сонячного ранку, добігало кінця наше хороше сусідство.

Пані Олена гарячково поспішала. Ми нашвидку попрощалися.

Січень, 2006 р.

* * *

Короткі спогади «відповідального секретаря»

Нас не зачіпали. А всіх нас, разом з редактором відділу К. Дніпровим, було троє.

Ті самі дописи, випадкові інтерв'ю, випадкові рецензії на випадкові вистави, відвідування того, чи того музею, тієї, чи тієї школи, і абсолютно нічого ані захоплюючого, ані нового. То ж великою для мене і Волянського несподіванкою, коли ми довідалися, що Дніпров знайшов собі працю в друкарні. Інші трималися думки, що його туди перевели... Так чи так, на його місце, на сміховинно короткий час, зайняв Юрій Музиченко [5] – син відомого і заслуженого київського педагога Олександра Музиченка.

Юрій Олександрович, чи, як ми його кликали, Юрко Олександрович, на початку тридцятих років, за його словами, був активним учасником багатьох модних тоді літературних угруповань, одним з яких було... Вапліте, бабій і неперевершений оповідач сальних і політичних анекдотів і назагал людина безтурботної веселої вдачі. І зник він так само блискавично, як і з'явився.

Тим часом по редакційних кабінетах зручно умостилися такі університетські світила, як, наприклад, Шаровольський, Кезьма та інші, і приміщення редакції перетворилося на своєрідний клуб пристарілих любителів кабінетного спокою і тиші.

Я вагався і не міг дійти якогось рішення. Великого, вибору я не мав, і вже готовий був, висловлюючись трохи вульгарно, наплювати на всю цю вчену і вельми надуту, та й ще до того московськомовну братію, і забиратися геть, коли в кімнаті літературно-мистецького відділу з'явився професор Якубський [6] і заговорив до мене на звиклій мені з дитинства мові.

Борис Якубський! В двадцятих-тридцятих роках відомий літератор, приятель і навіть вчений наставник багатьох поетів, тепер – худючий і хворобливий, справляв враження людини, котра забула за своє цікаве і обіцяюче минуле, або ж, в кожному разі, не любила за нього згадувати. Можливо це була б для нього болюча тема. А я не розпитував.

Борис Володимирович Якубський мав призначення на вакантне місце редактора літературно-мистецького відділу «Нового українського слова» і умовив мене лишитися, принаймні на якийсь час і трохи допомогти йому. Більше того – він хотів, щоб я згодився бути, як він казав, «відповідальним секретарем» його відділу. Я згодився.

В новій ролі «відповідального секретаря» я відповідально бігав, чи радше лазив знівченими слизькими вулицями міста в пошуках потенційних авторів, запланованих Борисом Володимировичем статей, нарисів та наукових розвідок. Переважно це були давні знайомі Бориса Володимировича, яких я заставав хворими і немічними з голоду, холоду і старості.

В такому незавидному стані я застав і напівспаралізованого Дмитра Миколайовича Ревуцького. Одначе, він охоче вислухав мене, навіть ледь помітно усміхнувся. Коли я почав висловлювати моє захоплення з приводу його статей друкованих ще в «Українському слові», Дмитро Миколайович пообіцяв подумати і може щось таки написати...

Мені дуже сподобалася його книжкова шафа, і він пояснив мені, що ця шафа зроблена з карельської білої сосни і прикрашена різьбою відомого українського майстра-самоука. На тому ми і попрощалися.

За який тиждень я буквально біг на ту саму адресу Дмитра Ревуцького, щоб роздобути фотографію для статті-некролога з приводу його жакної, кривавої смерті, вбивства, що потрясло цілим містом.

На місці я застав декількох місцевих поліцаїв у цивільних вбраннях Один з них перевірів мою редакційну посвідку і провів мене до кімнати де все ще лежав покійний в калюжі крові.

За ніяке фото не могло бути й мови. «Ми його вам вишлемо згодом», - пообіцяв поліцай. Я повернувся до редакції і від схвильованого і навіть трохи прибитого горем Бориса Володимировича довідався, що до Штепи щойно подзвонили з гестапо і суворо заборонили будь-що давати до газети з приводу вбивства Д.Ревуцького.

Борис Володимирович, відповідно до пропагованої Штепою фашистської теорії «гармонії нерівних», мав дуже обмежені можливості робити щось корисне, чи взагалі варте чиеїсь уваги. І можливо саме тому літературно-мистецький відділ нагадував оазис відносного спокою, в якому кожний день нагадував вчорашній, а завтрашній обіцяв бути таким самим сірим і нецікавим, яким був сьогоднішній.

Однак у відділі трохи пожвавішало, коли група киян, на чолі з Остапом Миколайовичем Лисенком, вирішила гідно відзначити століття з дня народження Миколи Лисенка, що припадало на 22-ге березня 1942 року.

Цього дня в газеті було надруковано декілька статей присвячених цій даті, в тому числі і моя - «Творчий шлях Миколи Лисенка». На останій сторінці газети в оголошенні німецькою і українською мовами повідомлялося, що «в Київській опері 22-го березня о 1 год. дня відбудеться Вистава-Концерт присвячена сторіччю з дня народження славетного українського композитора, основоположника української музики Миколи Лисенка. Вхід за запрошеннями».

Я мав запрошення. В останні дві-три хвилини до початку вистави в бічній, т.зв. урядовій ложі з'явилася невелика група, може з п'яти-шести, чоловіків. Чоловік, що зайняв місце найближче до бар'єру ложі був Іван Рогач. Обличчя інших чоловіків, що сиділи глибше в ложі не були такими виразними, до того ж я не знав нікого з товаришів Івана Рогача на обличчя. Але в залі їх пізнавали інші і зрадівши весело вітали їх помахами рук. У відповідь ті так само весело до них усміхалися і здавалися всі в доброму настрої і здоров'ї...

Все це тривало не довше двох хвилин. Світло в залі погасло і зазвучала оркестра.

Ще до закінчення першої частини програми в ложі нікого не лишилося, і до кінця вистави ложа стояла порожньою.

Поява Ніни Калюжною в кімнаті літературно-мистецького відділу для Бориса Володимировича була неприємною несподіванкою. Він її знав як та була ще студенткою і, здається, ненавидів її ще з того часу. Тепер – тридцятилітня, безперечно все ще цнотлива, стара діва, в старовинній, очевидно ще маминій, мережевій блюзці, у довгій по кісточки старовинній спідниці, Ніна Калюжна нагадувала котрусь із Чеховських нюючих дівчиць в постановці Мхату. Вона була поетеса і дитяча письменниця, протеже Штепи, для якого перекладала писані ним на російській мові статті, згодом співавторка довжелезної «поєми», що серійно друкувалася в газеті під назвою «За що ми дякуєм тобі, Німеччино?». В основі цієї «поєми» був написаний Штепою текст, звіршований Ніною Калюжною.

Борис Володимирович лише знизував плечима і дивувався, як «таке щось» могло народитися і вирости в родині такого більшовика, яким був «легендарний» Калюжний!?

Бідний Борис Володимирович! Він не хотів її бачити в своєму відділі, фізично не зносив її, унікав і протестував. Але, не зважаючи на його протести, Штепа назначив її на моє місце «відповідального секретаря», і згірченому Борисові Володимировичу довелося «волею-неволею» змиритися. На прощання Борис Володимирович написав мені рекомендацію. Таких дифірамбів, як в тій рекомендації, мені ніхто ніколи не співав – ні до, ні після! І досі бережу її.

Січень, 2006 р.

Примітки:

1. Волянський. Очевидно, йдеться про Мартинця Володимира (1899 –1960), який підписувався псевдонімом Волянський. Журналіст, письменник, провідник ОУН (м), член її проводу (1929-54). Емігрував 1949 до Канади, співредактор «Нового шляху» (1949-60).

2. Мова йде про фольклориста, музикознавця Дмитра Ревуцького (1881 – 1941), уродженця с. Іржавець Ічнянського р-ну на Чернігівщині. 1906 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. З 1938-го працював ст.науковим співробітником Інституту українського фольклору АН УРСР. Д.М.Ревуцький 29 грудня 1941 року був застрелений у власній київській оселі. Отже, розмова О. Смотрича з О. Телігою ймовірно відбулася 29-30 грудня 1941 року.

3. Про те, що У.Самчук застряг на Волині, то, цей факт вказує на чітку неузгодженість дій між проводом ОУН (м). Замість «Українського слова» У. Самчук редагував газету «Волинь» у Рівному. До речі, О.Теліга, добираючись до Києва, заїхала в Рівне до У.Самчука, який їй пропонував роботу у «Волині», але вона делікатно відмовилась і поїхала на Київ

4. Яворівський Євген (1893, Коломия – 1954, Детройт, США) – український письменник.

5. Про Музиченка Юрія, члена Вапльте, маємо обмежені дані. Знаємо, що він є автором розлогої праці «Підручник пересмикування (Полемічний репортаж)», опублікованої в журналі «Нова генерація» (ч. 11-12) за 1930 рік.

6. Якубський Борис Володимирович (1889 – 1944) – український літературознавець. Спецпідрозділом «Смерш» 1 липня 1944 р. заарештований. Помер 28 грудня 1944 р. в Лук'янівській тюрмі.

До друку підготувала Інна Нікітова

Summary

Inna Nikitova

Literary Era and a Man in the Memoirs of Oleksandr Smotrych

For the first time in Ukrainian literary criticism the triad of articles-memoirs of O.Smotrych, where the problem of formation of the newspaper «Ukrainian Word» (Kyiv) of military time is shown, has been analyzed. The memories complement the register of fiction memoirs, in which the image of Ukrainian writers, fellow writers, whose life ended during the war, others - in forced exile have been reproduced. It is proved that in lapidary memories of O.Smotrych the author's «I» is not put to the fore, it is read by the inner world of the memoirist who saw the events and facts firsthand, they endured, suffered, for years kept them in his memory, and only when he was aged, conveyed to readers the real picture of Ukrainian literary life of the early 1940-s.

Key words: memoirs, literary memoirs, «Ukrainian Word», writers, factography, artistic modeling.

Дата надходження статті: «15» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «02» квітня 2015 р.

УДК 821.161.1-1.09«19» (045)

СВІТЛАНА ПРОШЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

Художньо-стильові включення євангельських сюжетів у побудову роману Федора Достоевського «Брати Карамазови»

У статті розглядаються домінуючі аспекти трансформації євангельських сюжетів та образів, особливості їх функціонування у сучасному літературному контексті, звернено увагу на розширення та видозмінення біблійського жанру та біблійського героя. Досліджується багатозначність традиційних сюжетів, образів та мотивів, подано процес творчої літературної обробки у різноманітні структурно-змістові зв'язки у творчості Федора Достоевського. У новому варіанті формуються оригінальні семантичні одиниці роману автора «Брати Карамазови».

Встановлено, що звернення до біблійської теми у системі поетики роману Федора Достоевського, вплетіння біблійних афоризмів у мовну організацію твору складають найважливішу канву євангельського сюжету у даному творі.

На конкретних прикладах аналізується образність роману «Брати Карамазови» з позиції біблійних аналогій, передусім встановлена присутність у творі власне євангельських образів та текстів. Так, спостереження над художньою формою роману через біблійний образ дає можливість відобразити явлення про людину та метафізичне розуміння її природи.

Ключові слова: євангельські сюжети, поетика, аналогії, художньо-стильові включення, багатозначність образів та мотивів, біблійні афоризми, структурно-змістові зв'язки.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблема використання євангельських сюжетів у творах художньої літератури набуває актуальності за нових соціокультурних умов. Розширення